

Akkoyunlu Yönetiminde Gülşenîyye Tarikati'nin Etkileri

Ayşe Atıcı Arayancan*

Özet

Akkoyunluların Doğu Anadolu, İran, Irak ve Azerbaycan gibi hâkim oldukları coğrafyada siyasi, askeri, iktisadi ve dini yönden düzensizliğin yaşandığı bir coğrafyadır. Tasavvuf hareketlerin geniş yer bulduğu bu coğrafyada çok fazla tasavvuf şeyhi iktidar tarafından kabul görüp, himaye edilirken; Akkoyunlu yönetiminde ruhanî kuvvet oluşturmuşlardır. Bilhassa Akkoyunlu hükümdarları geniş toplulukların denetimini sağlamak için tebaanın üzerinde etkili olan dervişler ile temas kurarak, bunu devlet siyaseti haline getirmişlerdir. Devletin kalıcı olması için verilecek siyasi ve mühim kararlarda sultanların başvurdukları kesimler arasında tasavvuf şeyhleri yer almaktadır. Akkoyunlu halkının inanç dünyasında etkili olan bu dervişler devlet hiyerarşisinde çeşitli roller alarak sultanı siyasi ve öğretisel olarak yönlendirmede etkili olmuşlardır. Sufiliğe ilgi duyan Uzun Hasan Bey ve ardılları Baba Behram Çelebi, Nîmetûllah Sani, Baba Abdurrahmân Şamî, Dede Ömer Rûşenî ve İbrâhim Gülşenî gibi şeyhler ile ilişkilerini yakın tutmuş, sarayında himaye ederek, siyasi açıdan alacakları kararlar için onlara başvurmuşlardır.

Akkoyunlu sarayında etkili olan en önemli tarikatlardan birisi Halvetîliğin bir kolu Gülşenîyye Tarikati'dir. Siyasi ve manevi açıdan mühim rol oynayan Gülşenîyye Tarikati'na nispet edilen İbrâhim Gülşenî sarayda ve orduda oldukça etkili olmuştur. Özellikle Sultan Yakûb ordunun manevi gücünü artırmak için seferlerde onu da yanında götürmüştür. Benze şekilde Akkoyunlu – Safevi mücadelesinde İbrâhim Gülşenî sözleri ve öngörüsü ile Sultan Yakûb'a destek olmuştur. Memlûklerin Akkoyunlu üzerine yaptığı (1482) askeri saldırının durdurulmasında İbrâhim Gülşenî'nin ruhani desteği olmuştur. Bu isteklendirme Sultan Yakûb üzerinde oldukça tesir etmiş, büyük imtiyazlar ile İbrâhim Gülşenî'ye Tarhanlık verilerek her ne yaparsa yapsın kimsenin ona karışmaması için hüküm çıkarmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin idaresinde güçlü bir yapı oluşturan tarikatlardan birisi de Gülşenîyye'dir. Akkoyunlu sarayında yönetim, ordu, toplum ve saray erkânı üzerinde mühim etkileri olmuştur. Bu aynı zamanda devlet yönetiminde siyaset-tasavvuf arasında çözülmesi gereken problemleri ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akkoyunlu, Türkmen, Gülşenîyye, Sultan Yakûb, Tarikat, Sünni, Tasavvuf.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmaniye/TÜRKİYE, ayseaticiarayancan@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4232-2564, DOI: 10.37879/9789751756435.2023.16

Effects of Gulshaniyya Order on Aq Qoyunlu Administration

Abstract

The lands dominated by Aq Qoyunlus East Anatolia, Iran, Iraq, and Azerbaijan are a region replete with political, military, economic, and religious instabilities. While governments granted recognition and protection to numerous Sufi sheiks across these lands where the Sufi movements occupied a large place, Sufi sheiks built up spiritual power in the Aq Qoyunlu government and administration. To ensure the control of large masses, particularly the Aq Qoyunlu sultans established relations with these sheiks and dervishes and embraced the establishment of such relations as a state policy. The Sufi sheiks were among important groups that the sultans consulted over significant decisions and political moves to be made for the survival of the state. These sheiks and dervishes who had an influence on beliefs and the daily life of Aq Qoyunlu society were influential in guiding the sultan on political and religious matters by assuming various roles within the state hierarchy. Uzun Hasan and his successors who had an affinity with Sufism in maintained warm relations with dervishes such as Baba Abdurrahmân Şâmi, Baba Behram Çelebi, Nimetullah Sani, Dede Ömer Rûşeni, and Ibrahim-i Gulshani, protected them, and consulted them over important decisions to be made.

The Gulshaniyya order that was an extension of the Khalwatiyya order was one of the most crucial orders that had an influence on the Aq Qoyunlu palace. Ibrahim-i Gulshani who was regarded to be from the well-known and highly prestigious Gulshaniyya order playing important political and spiritual roles in the period was quite influential over the palace and army. Especially Sultan Yakûb took Ibrahim-i Gulshani most of the time with him to the military campaigns to reinforce the spirituality of soldiers. In the same vein, in the fights between Safavids and Aq Qoyunlus, Ibrahim-i Gulshani supported Sultan Yakûb with his discourse and foresight. Ibrahim-i Gulshani offered spiritual support to stop a Mamluk raid against the Aq Qoyunlus in 1482. These incentives and motives were quite influential over Sultan Yakûb and induced the sultan to issue a decree granting Ibrahim-i Gulshani an immunity with grand privileges so that no one would prevent Ibrahim-i Gulshani wherever he went or whatever he did. One of the sects, which was a strong structure in the administration of the Aq Qoyunlus State was Gulshaniyya. In Aq Qoyunlus place it had significant effect of the administration ,army,society and palace of officials. This also reveals the problems that need to be solved between politics and mysticism in state administration.

Keywords: Aq Qoyunlu, Turkmens, Gulshaniyya, Sultan Yakub, Order, Sunni, Sufism.

Giriş

Tarih boyunca din siyasal gücü ele geçirmek istedi veyahut iktidarı korumak için kendi içerisindeki bazı unsurları araç olarak kullandı. Siyasal alanda mücadele edenler ise siyasi varlıklarını ve iktidar kavgalarını meşrulaştırmak için dini unsurlardan biri olan tarikatlardan destek alıp, onların halk tabanına yayılan nüfuzlarını kullandılar. 15. yüzyıl din-devlet ilişkisi açısından en hareketli yüzyıl oldu, tarikatlar ve tasavvufi çevreler İlhanlı sonrası içinde buldukları karmaşık siyasi istikrarsızlığın içerisinde ya mevcut otoriter güç dengelerin ve hükümdarların yanında olmayı ya da çeşitli propagandalar ile isyan ederek yeni bir devlet yapılanması içerisine girdiler. Bu açıdan her iki unsurun yoğun olarak görüldüğü 15.Yüzyılda Yakın Doğu, Horasan, Azerbaycan ve tarihi İran coğrafyasında Halvetîyye-Gülşenîyye, Nimeyullahiyye, Safeviyye, Kübreviyye ve Nakşibendiyye, Muş'a şaşa gibi Sünnî ya da heterodoks birçok tarikat faaliyet içinde oldu. Akkoyunlu hükümdarları meşruiyetlerini onaylatmak için adı geçen tarikat şeyhleri ve mensuplarının büyük çoğunluğunu sarayda himaye etti, hata önemli ölçüde imtiyazlar tanıdı. Sarayda konumlanmayı başaran şeyhler ve dervişler ise etraflarına topladıkları müridleri ve güçlü etkinlikleri sayesinde önce hükümdar olmak üzere devlet büyüklerinin riayetini kazanıp devletin üst kademelerinde görev almayı başardı. Çünkü derviş ve şeyhlerin birçoğunun münzevi bireyselliği ve dünyayı inatla reddetmeleri şeklindeki halleri Akkoyunlu hükümdarları tarafından tehdit olarak görülmedi. Bu nedenle onlara karşı oldukça hoşgörülü davranıldı¹. Ayrıca İlhanlı sonrası oluşan siyasi karışıklık ve istikrarsızlık sürecinde hem halk hem de yönetim tarikatlarına yöneldiği için halk tabanında ciddi kabul gördü. Çünkü tarikatlar sosyal karmaşa ve problem süreçlerinde toplumsal hüviyetin

1 Said Amir Arjomand, "Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşkınlık (Gulıvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)", *Cappadocia Journal History and Social Sciences*, çev. Namiq Musalı, C 7, Ahlen 2016, s. 178. Akkoyunlu hükümdarları Şeyh Cüneyd örneğinde olduğu üzere zaman zaman şeyhlerin iktidar hırsları ölçtükleri oldu. İbn-i Bezzas Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan Bey'in arasında geçen diyalogta şeyhlik ve hükümdara bağlılığın anlaşmasını şu şekilde anlatılır: "Bir süre sonra Hasan Bey saltanat döneminde önce o hazret hizmetçisi olmak istemişti ve aklından: "Eğer Sultân Cüneyd Şeyhlik davasında sâdik olsa ve Allah ü Teâlâ'nın yanında bir yeri ve mevkiye sahip olsa, benimle üç iş yapacaktır: Birincisi ki benim için ashâb-ı kehf kussasını anlatacak. Diğeri bana küçük bir halı armağan edecek, son olarak da bana bir kılıç takacak". O Hazretin sohbet konuğu olduğu zaman, o hazret hakikatler ve maârif konularından başladı. Ashâb-ı kehf öyküsünü en güzel şekilde açıkladı. Ondandı sonra şefkât yüzünden ona küçük bir halı verdi ve meclisin sonunda kendi kılıcını onun beline taktı ve: "Hasan, kendi kılıcını senin beline bağladım, ancak öyle yapıyorsun ki kılıç sana karşı çıkar" diye buyurdu. İbn-i Bezzâz, *Safvetü's-safâ*, Mukaddime ve Tashih Gulâm-Rızâ Tabâtabâi Mecd, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî, Tehran 1994, s. 1240.

korunmasında aktif roller üstlendi. Dolayısıyla tarikatlar mensuplarında güven duygusu oluştururken, toplumu dini, kültürel ve fikrîsel açıdan eğitip, sakinleştirme rolü üstlendi. Bu yüzden başta Uzun Hasan Bey olmak üzere Akkoyunlu yönetimi zamanın derviş, şeyh ve onların müridlerine halkın taleplerini de dinleyerek imtiyazlar tanıdı. Hatta Akkoyunlu başkenti Tebriz'e birçok ülema ve şeyhi davet ederek fikir ve sanat merkezi haline getirmeye çalıştı. Bu yüzden Uzun Hasan Bey kendi döneminin önemli simalarından olan Nimetullah Sani, Baba Behram Çelebi, Baba Abdurrahmân Şâmî, Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî ve Şeyh Cüneyd başta olmak üzere daha birçok Türkmen derviş ve şeyhi saray içerisinde konumlandırıldı, teveccüh ve himaye etti. Halkın talepleri doğrultusunda hareket ederken aslında onun tasavvufî çevreler ile kurduğu ilişki sufilere karşı hissettiği gerçek hürmet ile birlikte mensubu oldukları aşiretlere bağlılık yeminleri olmayan kitlelerin Bayındır aşiretlerin kendi hükümetine dâhil edilmesi için uygulanan siyasi bir yöntemdi². Bu nedenle bünyesinde tutabilmek için tarikatlara ve şeyhlere çeşitli akdi destekte de bulundu. Dervişlerin bağlı olduğu tekke, vakıf vb. kurumlara çeşitli himmetlerde bulundu hatta bazı zamanlar aracısız dervişlerin müridlerine ve tarikat mensuplarına meclis-i hümayundan maddî destek gönderdi³. Örneğin Uzun Hasan Bey'in Baba Abdurrahman'a suyurgal vermesi ve müritleri için helalhânelerde günlük 500 kişiye yemekler dağıttırması⁴ yine Dede Ömer Rûşenî ve Şeyh Cüneyd'e verilen imtiyazlar ve gösterilen yakınlık bunun en açık göstergesiydi. Uzun Hasan Bey, Kübrevî ve Ni'metullâhî Tarikatları'nın mensuplarını da içine alan ünlü mutasavvıfları da benzer şekilde himaye etti. Hatta çok fazla şeyh ve dervişin himaye edilmesinden ötürü Akkoyunlu coğrafyasını inzivâ mekâmı olarak görüşen ve dervişlerin birlikte kullanabilecekleri yaklaşık 400 kadar ribaât, tekke, hânkâh inşa ettirdi⁵. Zaman zaman elçilik, tarhanlık, divan üyeliği ve orduda yer alan bu dervişler Akkoyunlu sarayında hem siyasi hem de manevî açıdan önemli roller üstlendiler ve sayıları oldukça arttı. Nitekim Uzun Hasan Bey'in ordusundan bahseden Devvanî eserinde ordu

2 John Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 149

3 Ebû B. Tihranî, *Kütâb-ı Diyârbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınlar, Ankara 2000, s. 338.

4 Ebû B. Tihranî, *age.*, s. 338

5 Chad W. Lingwood, "Câmi'nin de Kiblesi Olamaz, Tebriz'den Başka Bir Yer": Abdurrahmân Câmi ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendilik", *Sufî Araştırmalar*, çev. İlker Külbilge, S. 15, 2017, s. 154-155.

mensuplarının sultanın huzurundan üç gün boyunca geçtiğini ve bunların bir kısmının seyyidler, âlimler ve dervişlerden oluştuğunu kaydetmektedir. Devvanî'nin aktarımlarından söz konusu geçit törenine birinci gün âlimler, seyyidler, İslam imamları, kebirîyye ve mürşîdiyye halifeleri, birçok Kur'an hafızı, kuran ve ezan okuyanlar, bayraktarlar, nağracılar, Ahmedi dervişleri, Ahmedi bayrağı, kaval ve ney ile birlikte katıldıklarını belirtmektedir⁶. Aynı şekilde Akkoyunlu Sultan Yakûb'un hükümdarlığı döneminde Nakşibendî Tarikatı'nın müntesiplerinin saraydaki varlığı ve etkisi, aldıkları imtiyazlar bu açıdan gösterilebilecek diğer bir örnektir. Nakşibendîler, teorik olarak Akkoyunlu seçkinleri arasında tarikatlarının öğretilerini yaymak için iyi bir şekilde konumlandı⁷. Özellikle Molla Câmî'nin Akkoyunlu hükümdarları ile olan muhabbeti gerek yazdığı eserlerden gerekse gönderilen mektuplardan anlaşılmaktadır. Molla Câmî, Hicaz seferinden dönerken Uzun Hasan Bey tarafından Akkoyunlu başkenti Tebriz'e davet edildi, dostluk ve himmet bağları kuruldu. Molla Câmî Tebriz'e geldiğinde Uzun Hasan Bey ve emirlerinden Kadı Hasan, Ebubekir Tihranî, dervişlerden Kasım Şavagul gibi ileri gelen saray ve devlet eşrafi karşıladı, hürmet ve ikramlarda bulunuldu. Tebriz'de kalması için ısrar edildi. Fakat Molla Câmî bu teklifi red edip, Horasan'a döndü⁸. Sultan Yakûb döneminde bu dostluk bağı yüz yüze karşılaşılmasa da karşılıklı gönderilen manzum ve mensur mektuplar ile devam ettirildi⁹. Sultan'ın sarayında bulunmadığı halde ona mehdîyeler düzmesi dönemin tasavvufi çevrelerin iktidarda konumlanması ve tarikat ağının sürdürülmesi açısından önemlidir¹⁰. Aynı şekilde Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlu sarayına gelmesi, Uzun Hasan Bey'in kardeşi Hatice Begüm ile evlenerek hanedan içerisinde konumlanması karşılıklı siyasi, askeri ve

6 Devvanî, "Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan", *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgâh-ı Tehran*, nşr. İreç Avşar, S. 3/3, Danişgâh-ı Tehran, Tehran 1335, s. 25-36.

7 Lingwood, agm, s. 154.

8 Nureddin Abdürrahman *Camî, Risale-i Münşeat*, Tashîh Abdul Ali Nur Ahrarî, İntişarat-ı Şebih-i el-İslam Ahmedcam, Tehran 1383, s. 272; Ali Asgar Hikmet, *Câmî Hayatı ve Eserleri*, çev. Mehmet Nuri Gençosman, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. 59; Chad H. Lingwood, "Trading Pearls For Beads, Jamis Qasidas in Praise of Sultan Ya'qub and Their Significance to Aq Quyunlu History" *Jami in Regional Contexts*, ed. Thibaut d'Hubert and Alexandre Papas, Brill, Leiden -Boston 2019, s. 257.

9 Nitekim Câmî'nin birçok eserinde Sultan Yakûb'a yazıldığı kaside, mesnevi yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi Molla Câmî'nin Heft Evreng adlı eserinde yer alan "Selâman ve Ebsâl" isimli mesnevidir ve Sultan Yakûb'a ithaf edilmiş ve methiyeler düzülmüştür. Ali Asgar Hikmet, *age.*, s. 63-64.

10 Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I", *Erdem*, C VII, S. 20, 2002, s. 519-529.

manevi destek alınıp verilerek imtiyazlar tanınması devletin yürüttüğü politika açısından önemli bir örnektir¹¹.

İmtiyaz tanınan ve Akkoyunlu sarayında konumlanan en önemlisi ve etkili tarikatlardan biri de Halvetîlik-Gülşenîye Tarikatı idi. Dede Ömer Rûşenî'nin Akkoyunlu sarayına davet edilmesi, ardından Tebriz'de Muzafferîye Zaviyesi'nde ikamet etmesi, uzunca bir süre sarayda gösterilen hürmet ve imtiyazlar¹² Halvetîliliğin iktidar ve yönetim üzerindeki etkisini sürdürmesine neden oldu. Özellikle Uzun Hasan Bey'in meczup Türkmen Şeyhi Baba Abdurrahmân Şâmî'nin vefatından sonra onun yerini hızlıca Halvetî şeyhleri Dede Ömer Rûşenî ve İbrahim Gülşenî doldurdu¹³.

I. Gülşenîye Tarikatı Hakkında

Pîr-i Evvel Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Şeyh Ekmeleddin el-Gilânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye (ö. 1349/1397) nispet edilen Halvetîye Tarikatı, çeşitli kolları ve şubeleri olan çok geniş coğrafyaya yayılan bir tarikatır. Halvetîye Tarikatı'nın önemli öncüleri Ahî Muhammed el-Halvetî, Pîr-i Evvel Ömer el-Halvetî ve Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin etkisi ile tarikat Azerbaycan'da ortaya çıkıp gelişti, bu bölgeden halifeleri aracılığıyla Anadolu, Balkanlar, Suriye, Mısır, Habeşistan, Kuzey Afrika, Sudan ve Güney Asya'ya kadar yayıldı¹⁴. Seyyid Yahyâ'dan itibaren Rûşenîye, Cemâliyye, Şemsiyye ve Ahmedîye olmak üzere dört ana kola ayrıldı. Her ana koldan farklı alt kollar oluştu¹⁵. Gülşenîye kolu ise Rûşenîye'nin alt kolu olarak gelişme gösterdi. Gülşenîye'nin tarikat silsilesi Halvetîye'nin ana kollarından Rûşenîye'nin piri Dede Ömer Rûşenî aracılığıyla tarikatın silsilesi Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, Pîr Sadreddin, Ahî İzzeddin, Ahî Mîrem aracılığıyla Halvetîye Tarikatı'nın kurucusu Ömer el-Halvetî'ye

11 Hüseyinî-i Esterâbâdî, Esterabadi, Seyyid Hasan, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, nşr. İhsan İsrakî, İntişarat-ı İlmî, Tehran 1366, s. 25; Şeyh Abdâl Zâhedî, *Silsiletü'n-Neseb-i Safevîyye*, İntişârât-ı İrânşehr, Berlin 1924, s. 67; Hasan-ı Rumlu, age., s. 395; Emir Mahmud, Handmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safavî -Zeyl-i Habib el-Siyer*, nşr. Dr. Muhammed Ali Cerrahi, Gostareh, Tehran 1369, s. 27; Anonim, *Âlem Ara-i Şah İsmail*, haz. Asgar Montazer Sahib, Şirket-i İntişarat-ı Ulum ve Ferhengi, Tahran 1386, s. 25; Nasurullah Felsefi, *Zindegan-i Şah Abbas-ı Evvel*, İntişarat-ı Alemi, Çaphane-i Maharet, Tehran 1358, s. 234.

12 Mahmud Celaleddin Hulvî, *Lemâzat-ı Hulvîyye ez-Lemâzat-ı Ulvîyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 145.

13 Woods, age., s. 244.

14 Ceylan, age., s. 696.

15 Ceylan, age., s. 705.

ulaşmaktadır¹⁶. Tarikatın kurucusu İbrâhim Gülşenî'dir. Gülşenî'nin gerçek adı İbrâhim Muhammed b. Hacı İbrâhim b. Şeyh Şihâbeddin b. Aydoğmuş'tur¹⁷. Bazı kaynaklarda Azerbaycan'da dünyayı geldiği kayıt edilse de İbrâhim Gülşenî, aslen Diyarbakırlıdır. On dört yaşında Tebriz'e giderek, Akkoyunlu sarayında bir süre kalıp görevler aldıktan sonra Dede Ömer Rûşenî'ye¹⁸ intisap etmiştir. Mürşidinin ölümünün ardından makamında postnişinlik görevini üstlendi¹⁹. Rivayete göre Halvetî Tarikatı'ndan olan Dede Ömer Rûşenî'nin İbrâhim Gülşenî'ye bir gül vererek "Sen ol bağ-ı bekanın Gülşenîsin" söylemesinden dolayı mahlası Heybetî'yi değiştirerek Gülşenî'yi kullanmaya başladı. Bu nedenle onun adına nispeten tarikatın bu koluna Gülşenîyye adı verildi. Dede Ömer Rûşenî'nin postnişini olarak onun haliyle hâllenip, rûh ve mana dünyasını içselleştirip, insan-ı kâmil olma yolunda başarılı olduğu için Halvetîyye post-nişine oturtuldu, böylelikle Gülşenîyye kolu oluştu. Tarikatın merkez âsitânesi 1525 yılında Kâhire'de İbrâhim Gülşenî öncülüğünde kuruldu²⁰.

Akkoyunlu sarayına henüz çocuk yaşta giren İbrahim Gülşenî, saraya Uzun Hasan Bey 'in kazaskeri Kadı Hasan sayesinde girip eğitim aldı, sonrasında itibarlı bir konum elde etti²¹. Fakat manevi yolculuğunu henüz tamamlamamış olması, bu konuda yaşadığı arayış Halvetî Şeyhî Dede Ömer Rûşenî ile tanışması ile tamamlandı ve onun müridi olarak sarayda varlığına devam etti. Uzun bir süre Akkoyunlu sarayında Dede Ömer Rûşenî'nin seyr-i sulûkuna girip, onun riayetinde tasavvufi yolculuğunu sürdürdü. Dede Ömer Rûşenî'nin ölümünden (ö. 1487) sonra onun halifeliğini üstelendi. İbrâhim Gülşenî'nin 1534 yılında vefatından sonra tarikatın başına geçen oğlu Ahmed Hayâlî Kâhire'nin yanı sıra İskenderiyye, Edirne, İstanbul, Şam, Haleb, Diyarbakır, Antalya, Urfa, Bulak gibi

16 Mustafa Kara, "Gülşenîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 16, İstanbul 1996, s. 256

17 Nihat Azamat, "İbrâhim Gülşenî", *DİA*, C 21, İstanbul 2000, s. 303.

18 Dede Ömer Rûşenî aslen yaşamının ilk döneminde Bursa'da ilim tahsil etmiş, daha sonra Karaman'a Alaaeddin e-Halvetî'nin yanına giderek bir süre tasavvuf eğitimi almıştır. Daha sonra Bakû'de bulunan Seyyid Yahya Şirvanî'nin yanına giderek onun irşadına dahil olmuştur. Seyyid Yahya Şirvanî tarafından tarikatın yayılması için Gence, Karabağ bölgesine gönderilmiştir. Daha sonra Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in davet etmesiyle Tebriz'e giderek, ona verilen zaviyede tasavvuf işleri ile meşgul olmuş, 1487 yılında vefat etmiştir. Aşkar, *age.*, s. 559.

19 Ceylan, *age.*, s. 712.

20 Mahmud Cemaleddin, *age.*, s. 525; Azamat, *agm.*, s. 303.

21 Azamat, *agm.*, s. 301-304

şehirlere Gülşenîyye öğretilerinin yayılmasına vesile oldu ve âsîtâneler kurdu²². Ahmet Hayâlî'nin 1569 yılında ölümünün ardından merkez âsîtâneye oğlu Ali Safvetî geçti ve 1596 yılına kadar faaliyetlerde bulundu²³. Bu ara tarikat Bursa ve Balkanlara kadar geniş bir alana yayılma imkânı yakaladı²⁴.

II. Akkoyunlu Sarayında Gülşenîyye Tarikatı'nın Nüfuzu ve Etkisi

Halvetîyye'nin müntesipleri Dede Ömer Rûşenî ve onun manevî vârisi ve Halvetîyye'nin alt şubesi Gülşenîyye'nin bânisi İbrâhîm Gülşenî Uzun Hasan Bey ve Sultan Yakûb'un yönetimi boyunca Akkoyunlu sarayında etkili bir şekilde konumlandı²⁵. Ömer Rûşenî ve İbrâhîm Gülşenî'nin Akkoyunlu sarayında devlet idaresinde hassas bir mevkide oldukları, hükümdarların yakınında durdukları ve Halvetîliğin asli rükûunlarını uygulayabilecek iyi bir pozisyonda bulunmayı başardılar. Gülşenîyye Tarikatı'nın kurucusu İbrâhîm Gülşenî'nin Akkoyunlu sarayında konumlanması iki dönemde incelenebilir. Birincisi Uzun Hasan Bey döneminde Kadı Hasan ile tanışıp, sarayda himaye edilmesi ve bürokratik işlerde görev verilmesi, ikinci dönem ise Dede Ömer Rûşenî ile tanışıp onun müridi olması, onun halefi olarak postnişine oturması ve Sultan Yakûb Bey döneminde Kadı İsa es-Saveci'den yakınlık gördüğü ve Gülşenîyye Tarikatı'nın giderek nüfuzunu attırdığı dönemdir. İbrâhîm Gülşenî yaklaşık 38 yıl Akkoyunlu sultanlarından Uzun Hasan Bey, Halil Sultan ve Sultan Yakûb döneminde mevki ve konumunu korumayı başardı. Bunun en önemli sebebi İbrâhîm Gülşenî'nin Akkoyunlu sarayında Uzun Hasan Bey, Sultan Yakûb, Kazasker Kadı Hasan, vezir Necmeddin Mesud ve nişancı İdrisi Bidlisî ve Kadı İsa es-Saveci ile yakın ilişkiler kurması, manevi ve siyasi açıdan uzun süre birçok yetkiye sahip olmasına neden oldu. İbrâhîm Gülşenî zamanla Akkoyunlu bürokrasisinde önemli yetkiler alarak tarhanlık, nişancılık, divanda çıkan karar hükümlerin bozulmasında, atamalarda söz sahibi olma, halk ve divan üyeleri ile yöneticiler arasında arabuculuk yapma, ikazda bulunma, elçilik, suyuşgal itirazları gibi çeşitli konularda devlet işlerine müdahil olmaya başladı²⁶.

22 Rûya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)", *OTAM*, C 15, Ankara 2004, s. 220.

23 Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî -Hayâtı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 153-174.

24 Konur, *age.*, s. 152-153.

25 Lingwood, "Cami'nin Kiblesi", s. 154.

26 Jojn J. Kurry, "Home Is Where the Shaykh Is": The Concept of Exile in the Hagiography of İbrahim-i Gülşenî", *Al-Masaq Islam and the Medieval Mediterranean*, Vol. 17, No. 1, 2005, s. 49.

a. Uzun Hasan Bey, Kadı Hasan ve İbrâhim Gülşenî

İbrâhim Gülşenî ilk olarak Uzun Hasan Bey'in kazaskeri Kadı Hasan'ın gösterdiği yakınlık ve imkânlar hasebiyle Akkoyunlu sarayında hem ilmi zümre hem de siyasi çevreler ile münasebetini artırırken, Akkoyunlu bürokrasisinde çeşitli görevler almaya başladı. Hatta Kadı Hasan, İbrâhim Gülşenî'ye kendi mührünü vererek bağımsız kullanması için yetki verdi, kendisine bağlı mülazımların işleriyle ilgilenmesi için imkân tanıdı²⁷. Kadı Hasan'ın adına kazaskerliğe bağlı işleri yürütmesi ve iyi huylu davranışları hasebiyle Uzun Hasan Bey tarafından fark edildi ve ona tarhan unvanı verildi²⁸. Hatta Tarhanlık unvanının verilmesiyle sahip olduğu bu yetkiler Uzun Hasan Bey'in hükmü altındaki tüm vilayetlerde geçerli oldu. Muhyî'de geçen şu “Şeyh dir ki “Şol şartıla dönerem ki ba'de'l-yevm benüm tarhanlık hükmümü eyle bize siz ki her kıanda gidem ve ne yirde kıonam ve ne işleyem ve her kime emr bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker eyleyem, kimesne mâni' olmaya”²⁹ rivayetten anlaşılacağı üzere görev yetkisi çok geniş tutuldu ve kimsenin karışmadığı bir yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Uzun Hasan Bey'in işlerini yürütmesi konusunda geniş yetki verdiği Kadı Hasan'ın yanında hükümet kararlarını yazma görevini üstlenen İbrâhim Gülşenî, zamanla halkla devlet arasında yaptığı aracılıkları ve adaletin yerine getirilmesinde gösterdiği hassasiyet, kendisine teklif edilen rüşvet karşısında sert duruşu, Akkoyunlu kadılarının haksız kararlarının önüne geçişi, Uzun Hasan Bey'in önünde kendini küçük düşürmeye çalışanlar karşısındaki başarısı, elçilik görevini başarıyla yerine getirmesi sultanın nazarında daha da yetkin olmasını sağladı³⁰.

İbrahim Gülşenîyye verilen en etkili görev Karabağ'da bulunan Ömer Rüşenî'yi Tebriz'e davet etmek için elçi olarak gönderilmesi oldu. Kazasker Kadı Hasan bir mektup ve armağanlar ile Rüşenî'nin yanına gitti³¹ ve Uzun Hasan Bey'in davetini ilettili. Ömer Rüşenî, mevsimin kış olmasından ötürü sefere çıkmayacağını söyleyerek özrünü bildirdi³². İbrâhim Gülşenî'nin Dede Ömer Rüşenî ile tanışması onun manevi açıdan kırılma noktası oldu ve ona intisap edip, müridi

27 Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî (İnceleme ve Metin)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tannıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2000, s. 52.

28 Muhyî Gülşenî, age., s. 62.

29 Muhyî Gülşenî, age., s. 90.

30 Muhyî Gülşenî, age., s. 14.

31 Mustafa İsmet Uzun, “Dede Ömer Rüşenî”, *DİA*, C 9, İstanbul 1994, s. 81-83.

32 Orhan Tavukçu, *Dede Ömer Rüşenî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, 10601dede-omer-rusenipdf.pdf son erişim tarihi 10.02.2022.

oldu. Zaman içerisinde Ömer Rûşenî'nin Akkoyunlu sarayından yapılan daveti kabul edip Tebriz'de gelmesi ve Selçuk Hatun'un yaptırdığı zaviyeye yerleşmesi ile aralarındaki ilişki daha da pekişti. Ömer Rûşenî, Akkoyunlu sarayında her Cuma âlim ve sanatkârlarla yapılan meclislerde saygı duyulan etrafına Halvetî öğretilerini aktaran bir şeyh oldu³³. Böylece onun ilminden ve manevi dünyasından etkilenen İbrâhim Gülşenî bürokratik kimliğine manevi ve sufi kimliğini ekledi. Zamanla Akkoyunlu sarayında büyük bir ihtiramla ağırlanan Rûşenî'nin desteğini ve himayesini alarak şeyh-mürîd ilişkisi düzleminde saraydaki mevkiini tarikat mensubiyeti üzerinden daha da kuvvetlendirmeyi başardı. Nitekim ilmiye zümresine intisapla başlayan, siyasî vazifelerle bürokraside bulunan ve nihayet sufilikte karar kılan İbrâhim Gülşenî bu şahsî yolculuğunda ihtiyaç duyacağı bütün bilgi ve tecrübe mirasını Tebriz'de Akkoyunlu sarayında kalarak sağladı³⁴. İlmiye zümresinden sufilige geçiş yapan İbrahim Gülşenî manevi ve sufi kimliği ile devlet erkânını etkilemeyi başardı ve güven kazanırken, kendisi de manevi bir makama oturtuldu. Nitekim Koç'un belirttiği üzere Muhyî'nin eserindeki hikâyelerde Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin elçilikleri, nasihatçılığı, müfettişliği hep bir manevi aydınlatmayla sonuçlanmaktaydı, aleyhinde bulunanlar Tanrı'nın eli, ayağı, gözü ve konuşan dili mevkiine yükselen İbrâhim Gülşenî'nin tesirli nazarının, kuvvetli hitap kabiliyetinin etkisiyle başarısız olurken, ona duyulan güven arttı³⁵.

İbrâhim Gülşenî, Uzun Hasan Bey döneminde sultan, mirzalar ve halk arasında çıkan anlaşmazlıklar konusunda elçilik ve arabuluculuk misyonu yükledi. Uzun Hasan Bey tarafından Fars eyaleti valisi olan Şiraz'da ikamet eden Mirza Halil ile ilgili halktan gelen şikâyetleri soruşturması ve gerekli uyarıların yapılması için Şiraz'a gönderildi. Şiraz'a giden Şeyh İbrâhim konuyu anladıktan sonra Mirza Halil'i ağır bir şekilde devlet işlerinde dikkatli davranması konusundan uyarısını yaptı³⁶. Daha sonrasında benzer bir görev ile Akkoyunlu mirzası Maksud'a nasihatlerde bulunması için Bağdat'a da gönderildi³⁷. Başka bir mirza olayı ise Uzun Hasan Bey'in oğlu Horasan hâkimi Zeynel hakkında gelen şikâyetler üzerineydi. İbrahim Gülşenî kendisine verilen yetkiler doğrultusunda konuya müdahil oldu. Sultan'ın Simnan'ı Şah Hâkime vermesi üzerine Mirza Zeynel'in

33 Uzun, *age.*, s. 81-83.

34 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 58.

35 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 58.

36 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 15.

37 Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* Tercümesi, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 207.

itirazları ve sert tavrının yatıştırılması gerekmektedir. Şah Hâkim Tebriz'e gelerek emirler ile Mirza Zeynel'in bu itirazını görüşüp, sultana sorunu bildirme kararı aldıkları sırada meclise Şeyh İbrâhim Gülşenî geldi ve çözüm sundu. İbrahim Gülşenî sorunu çözmek için emirler arasında Horasan bölgesindeki şehirleri tek tek dağıttı. Birine Şiraz'ın, diğerlerine Yezd ve İsfahan'ı verdiğini söyledi. Sultanın izni olmadan bu şekilde görev dağılımı yapması emirleri rahatsız etti. Hatta emirler birbirine bakıp İbrâhim Gülşenî'ye "Sizin ihsanınız padişahından fazladır" diyerek eleştirdiler. Mecliste olan bu olayları Kadı Hasan hemen sultana bildirdi. Uzun Hasan Bey de "Ben onu onun için Tarhan yaptım, her fili kavlu makbul ola" dedikten sonra hiç kimse İbrâhim Gülşenî'nin hükümüne itiraz edemedi³⁸. Dolayısıyla İbrahim Gülşenî'ye Uzun Hasan Bey tarafından geniş yetkiler verildi.

İbrâhim Gülşenî tarhanlık görevi hasebiyle başka bir sorunu çözmek üzere Herat'a gönderildi. Timurlu Hüseyin Baykara 1470 yılında ayaklandı fakat daha sonra Uzun Hasan Bey ordusunu hazırlayıp sefere çıkacağı haberleri üzerine tabiiyetini bildirip hutbe okutmaya karar verdi.³⁹ Herat'ta olan olayların teftişi ve Hüseyin Baykara'nın sözünü yerine getirmesine dair verdiği sözü tutması için yine İbrahim Gülşenî bölgeye gönderildi. Hatta Uzun Hasan Bey, İbrahim Gülşenî'ye öyle güvenmekteydi ki İbrahim Gülşenî ile giden heyetteki elçilere zahir nişanını, çeri göçmesi adını verdiği nişanı ise Gülşenî'ye gizliden verdi ve hutbe okunduktan sonra Hüseyin Baykara'ya verilmesini tembihledi⁴⁰. Sultanın şeyhe duyduğu bu güvenini Muhyî'nin anlatımlarından ve örnek olarak verdiği diğer hikâyelerde de görülmektedir⁴¹.

İbrahim Gülşenî tarhanlık görevi çerçevesinde elçilik, arabulucuk görevleri dışında divandan çıkan kararlarda, fermanlarda ve atamalarda da söz sahibi oldu. Nitekim Kadı İsa es- Savecî'nin Mirza Yakûb'un hocası olarak atanmasında İbrâhim Gülşenî'nin rolü oldukça büyüktür. İlim ve irfan sahibi olan Kadı İsa es-Savecî'nin bu göreve en layık kişi olduğunu Sultan'a tevcih etti⁴² aynı şekilde Kadı

38 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 57-58.

39 Woods, *age.*, s. 190.

40 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 55-56.

41 Muhyî'de bu konuyu şu şekilde aktarmaktadır: "Padişâh buyurur ki "Elçilere zâhir nişânın virelim, ammâ çeri göçmesi nişânın oğluña virelim ki tâ şehr-i Hirî'de hutbeyi benüm nâmuma okudukların işitmeyince hükmi virmeye ki benüm darı i'timâdum añadur ki ben añı snayup tarhan itmişemdir diyerek..." Bk. Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 56.

42 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 81.

Hasan'ın vefatı üzerine onun yerine kadıasker olarak atanmasını da sağladı ⁴³.

Ayrıca saraydan çıkan fermanlar konusunda da İslam şer'i kuralları gözeterek denetleyici bir kimlik üstlendi. Örneğin İbrâhim Gülşenî kendisine şikâyet edilen bir fermanla tıranlık ve haksız kararlar alındığını görünce fermanı yırtıp kararlara karşı çıktı. Tebriz kadısı onayladığı fermanın yırtılmasına tepki gösterdi ve yapılanlara alınan kadı Uzun Hasan Bey'in yanına gidip şikâyet etti⁴⁴. Uzun Hasan Bey şikâyet üzerine İbrâhim Gülşenî'yi yanına çağırıp, görüşünü dinledi. İbrâhim Gülşenî Allah'tan başka kimseden korkmadığını, fermanla dine aykırı haller olduğunu, sultanın kendisine herhangi bir saygısızlık yapmak istemediğini, bu nedenle fermanla Uzun Hasan'ın nişanının yazılı olduğu bölümü yırtarak ayırdığını söyleyip, sarğından o parçayı çıkarıp öperek teslim etti. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey, fermanı yazan kişinin parmaklarının kesilmesi buyurdu ve bir daha vezirlerin kararı ve emri ile ferman yazılmasını yasakladı⁴⁵.

Netice itibariyle Uzun Hasan Bey döneminde küçük yaşlarda eğitim almak için gelen İbrahim Gülşenî zamanla kendini kabul ettirip, tarhanlık görevine atanacak kadar güven tesis etti. Uzun Hasan Bey ve Mirzalar arasında çıkan anlaşmazlıklarda, diğer bölgelerde çıkan huzursuzluklarda, İslami kurallara uygunluk açısından fermanların denetlenmesinde sultanın sınırsız yetkisine nail oldu. Fakat Uzun Hasan Bey'in vefatının (ö. 1478) ardından Akkoyunlu sarayında çıkan anlaşmazlıklar, siyasi birliğin kısa süre sağlanamaması bu yetkilerinin kısa süreliğine geri planda kalmasına neden oldu. Daha sonrasında Sultan Yakûb'un Akkoyunlu tahtına oturması ile birlikte eskisine göre daha da kuvvetli bir konum elde etti.

b. Sultan Yakûb ve İbrâhim Gülşenî

Uzun Hasan Bey'in ölümünün ardında çıkan karışıklıklar sonunda Akkoyunlu mirzaları arasında Sultan Yakûb, Akkoyunlu siyasi birliğini kurmak için uğraş verdi. Doğu Anadolu'daki beylerin desteğini alarak Akkoyunlu tahtına oturan ağabeyi Halil Bey'i Hoy Çay'ı yakınlarında mağlup ederek Akkoyunlu tahtına oturdu⁴⁶. Bu karışık süreç içerisinde hanedan üyelerinin ve sultana bağlı kişilerin merkezi yönetimi ele geçirmeye çabası içerisinde girdikleri görülmektedir.

43 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 81.

44 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 53-55.

45 Muhyî Gülşenî, *age.*, s. 53-55.

46 Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C 2, İstanbul 1989, s. 273-274.

Bunlardan bir tanesi Sultan Yakûb'un annesi Selçukşah Begüm saray ve hanedan işlerini yürütürken, lalası Süleyman Bican Bey baş veziri olarak emirlik ve divan başkanlığı görevindeydi. Diğer taraftan Sultan Yakûb'un hacesi Kadı İsa es-Savecî ve İbrâhim Gülşenî ise Akkoyunluların dini, mali ve hukuki açıdan yönetimini üstlenmekteydi. Bu şahısların her birinin oluşturduğu patronaj ve kayırmacılık siyaseti Sultan Yakûb'u ciddi manada etkilemekteydi ve hepsi merkezi denetlemenin yanında görev üstünlüğü elde etmek için yarışmaktaydı⁴⁷. John Wood'sun belirttiği üzere bu kişilerden her birinin oluşturduğu iktidar üssü, patronaj ve kayırmacılık esaslarına göre yayılarak Sultan Yakûb'u etkilemek, merkezi denetlemek ve görev dağılımını hakkı üzerinde üstünlük sağlamak konusunda güçlü, üçlü bir rekabet alanı yarattı⁴⁸. Dolayısıyla bu patronaj ve kayırmacılık siyasetinde İbrahim Gülşenî etkin bir rol oynarken, Halvetîlik Tarikatı'nın esaslarını devletin yönetim sistemine oturmaya çalışırken, hem bürokratik çevreleri hem de sarayda konumlanmaya çalışan diğer tarikat yapılarını da takip edip, denetleyici rolü üstlendi. Bu önemli mevkiyi elde etmesinde birkaç unsur yer almaktaydı. Bunlardan bir tanesi Sultan Yakûb'un babası gibi İbrahim Gülşenî'ye duyduğu güven ve yakınlığın etkili olmasıydı. Hatta Halvetîliğin iki büyük önderi Ömer Rüşenî ve İbrâhim Gülşenî'yi ölümüne kadar Akkoyunlu sarayında himaye etmekle kalmadı, İbrâhim Gülşenî'ye tıpkı Uzun Hasan Bey döneminde olduğu gibi tarhanlık hükmünde nereye giderse gitsin, ne yaparsa yapsın onu kimsenin engellememesi üzerine olan hükmü devam ettirdi⁴⁹.

İkincisi unsur ise Kadı Hasan'ın ölümünün ardından atanan Kadı İsa es-Savecî'nin Şeyh İbrâhim'in güçlü hamisi olması ve Halvetîliğe intisap etmesi saraydaki mevkiisini daha da kuvvetlendirdi ve alınan kararlarda direk danışılan kişi oldu. Nitekim Sultan Yakûb döneminin güç odaklarından birini temsil eden Kadı İsa es-Savecî ile İbrâhim Gülşenî arasındaki eskiye dayanan olumlu ilişki devlet bünyesinde alınan kararları etkiledi. Özellikle İbrâhim Gülşenî, Kadı İsa es-Savecî'nin şeriatı Ehl-i Sünnet anlayışına göre uygulama çabası sürecinde yol gösteren bir misyon yüklendi⁵⁰. İbrâhim Gülşenî ve Kadı İsa es-Savecî arasında oluşan şeyh-mürîd ilişkisine devlet işlerinin de karıştırılması, hatta çoğu zaman devlet işlerinde verilen kararlarda Gülşenî'ye sorulması Halvetîlik-Gülşenîyye

47 Woods, *age.*, s. 238.

48 Woods, *age.*, s. 238.

49 Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkib-i İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 77.

50 Muhyî-yi Gülşenî, *age.*, s. 77.

Tarikatı'nın sarayda sadece manevi açıdan değil, hukuki, siyasi ve şeriat açısından elini kuvvetlendirdi.

Bilindiği gibi Kadı İsa es-Savecî, Uzun Hasan Bey'in danışmanlarından biriydi. Aynı zamanda Akkoyunlu vezirlerinden ve müstevfi-i memaliki (maliye bakanı)⁵¹ ve Sultan Yakûb'un hocası Saveli⁵² Hâce Şükrullah'ın oğludur⁵³. Uzun Hasan Bey'in ölümünün ardından devletin istikrarsız sürece girmesiyle yönetimde etkili oldu hatta yönetiminin büyük bir bölümünde kişisel denetim kurmayı başardı. Öyle ki yetkileri göz önünde tutulduğunda devletteki en güçlü kişi konumuna geçerken, protokolde sultandan sonra geldi ve sultan gibi yetkilerini kullanabilmekteydi. Yahya b.Abdullatif Kazvî'nin Akkoyunluların ilk dönemlerinden beri İslam hukuku (şer'i şerif) çok geçerli ve üstün tutulmaktaydı, aynı şekilde kadıların (Kudaât-ı İslam'ın) saygınlığı ve itibarı oldukça büyüktür⁵⁴ sözünden mütevellî Kadı İsa es-Savecî'nin aldığı görev ve yetkinin önemi ortaya koyulmaktaydı. İbrahim Gülşenî, Kadı İsa Es-Savecî'nin atanmasında önemli bir rol oynadı. Kadı İsa es-Savecî'nin bu kadar itibar görmesi ve önemli konumda durması Türkmen ülemanın tepkisine yol açtı. Hatta terakime ülemasından 30-40 mevâlî Sultan Yakûb'un yanına giderek "Biz Farsî bilmesüz, sadr olan Kazî İsa Türki bilmez" diyerek Kadı İsa es-Savecî'nin Türkçe bilmediğini belirtip, atamasına itiraz ettiler. Fakat Kadı İsa es-Savecî sarayda etkin ve saygınlığı olan İbrâhim Gülşenî'nin müdahalesi ile yanına Türkçe bilen bir kâtip ile göreve atandı⁵⁵. İbrâhim Gülşenî Kadı İsa es-Savecî'nin saraydaki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, devlet yönetiminde yerleştirmeye çalıştığı dinî politika ve ıslahatlarda yönlendirici oldu. Dolayısıyla aralarında oluşan mürid-şeyh ilişkisi üzerinden İbrahim Gülşenî, Kadı İsa es-Savecî'yi aracılığıyla Halvetî-i Gülşenî tarikat öğretisine göre şeriat unsurlarını yerleştirmeye çalıştı. Bu konuda Akkoyunlu sarayında olanlara şahit olan Fazullâh İbn Rûzbihân Huncî İsfahânî eserinde Kadı İsa es-Savecî'nin uyguladığı dinî politikayı ve aldığı görevi "Kadı İsa'nın parlayan ateşinden

51 Walter Hinz, *Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Teyfik Bykoğlu, TTK, Ankara, 1992, s. 88.

52 Viladimir Minorsky, Akkoyunlular ve Toprak Reformları, çev. Cüneyd Kanat, *Belleten*, C. LXII, S. 235'ten ayrı basım, TTK, Ankara 1999, s. 806.

53 Kazvîni, Muhammed Yusuf Vâleh-i İsfahânî-yi, *Hold-i Barin (İran der Rûzgâr-ı Safevîyân)*, Mir Hâşim Muhaddis, Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar, Tehran 1372, s. 723.

54 Yahyâ Abd'ül-latif El-Hüseynî, Kazvîni, *Lübbü't Tevârih*, haz. Seyyid Celaleddin Tehrani, Tehran 1314, s. 219.

55 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 82.

halvet-i hakikatın görüldüğü” / “Onun şeriatı, İslam kuralları ile teşrif buyrulup, o fırkayı taç ve o cemaat sarayının üstüne çıkardı” diyerek şer’i kuralları ve Gülşenî özelinde Halvetiliği üstün tutmasını eleştirmektedir⁵⁶. Sadece uygulamalarda değil manevi dünyasında da üstün tutmaktaydı. Öyle ki Kadı İsa es-Savecî bir dönem sürekli ibadetle meşgul olup, zamanın büyük çoğunluğunu Gülşenî’nin yanında geçirmeye başladı. Dünya yaşantısını terk edip, mütevazı bir çadırda zühd hayatı yaşamaya başlayıp, devlet işlerini aksatmaya başlayınca İbrâhim Gülşenî onu uyarmak zorunda kaldı ve “Kadılık bir ibadettir” diyerek görevinin başına döndürdü⁵⁷. Kadı İsa es-Savecî zühd hayatı yaşadığı süreçte İbrâhim Gülşenî ile birbirlerine şiirler yazıp, vaktinin çoğunu şiir yazarak geçirdiği bilinmektedir⁵⁸.

Her ne kadar zühd hayatı yaşamış olsa da idareci olarak Kadı İsa es-Savecî’nin sert yaptırımları çoğu zaman diğer bürokratlar ve halk nazarında tepkiye neden oldu. Kadı İsa es-Savecî’nin elinde bulundurduğu yetki ile sözlü baskının yanında yanındakilere gücünü kaba kuvvet ve şiddet ile göstermekten geri durmayan bir yöneticiye dönüştü ve tepki gördü. İşte İbrahim Gülşenî’ni Kadı İsa es-Savecî’nin bu muhitler ile ilişkilerini düzenleyen ve kabul görmesini sağlayan bir misyon yükledi. Örneğin Muhyî’nin anlatımlarından Kadı İsa Savecî ve naibi arasında çıkan olayları yatıştırdığı görülmektedir. Rivayete göre Gülşenî ve vezirler Kadı İsa es-Savecî’nin naibî Şerefüddin’i Mahmud’u dövmesine şahit olmuşlardır. Kadı İsa es-Savecî’nin elinden kurtulan naib İbrahim Güleşnî’nin yanına gelerek “Ben gece gündüz Kadı’nın işlerini yapıp bela çekerim, yine de bana cefa ve azab etmekte” diyerek şikâyetle bulunması üzerine⁵⁹ İbrahim Gülşenî orta yolu bulmaya çalıştığı görülmektedir. Sadece bu örnek değil İbrahim Gülşenî çoğu zaman Kadı İsa es-Savecî’den şikâyetçi halkın sorunlarını dileyerek, onları sakinleştirip, Kadı İsa es-Savecî ile aralarının düzelmesini, ona saygı ve muhabbet duymalarını sağladı, aslında onun bu hamleleri aynı zamanda kazaskerlik makamını korumaya çalışma çabasıydı⁶⁰. Böylece Akkoyunlu devlet yöneticileri halk ile yaşanan sorunlarda tebaa üzerindeki güçlü tesirlerinden faydalanma yoluna gittiği görülmektedir. Nitekim devletin toplumsal birtakım olaylarda şeyhlere rol vermesi durumu, bazen de şeyhlerin devlet ile halk arasında aracı bir görev görmesine zemin

56 Fazullâh İbn Rûzbihân Huncî İsfahânî, *Tarih-i Âlem Ârâ-yı Emîni: Şerh-i Hükmrâni-yi Selatin-i Akkoyunlu ve Zuhur-i Safevîyân*. ed. M. E. Aşık, Miras-i Mektub, Tehran 2004, s. 313.

57 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 19; 86.

58 Vladimir Minorsky, *agm.*, s. 806.

59 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 107.

60 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 84

hazırlamaktadır⁶¹. İbrahim Gülşeni'nin de devlet-halk arasında arabulucu olduğu, toplum ve yöneticiler arasındaki gergin durumları yatıştırıcı ve çözüm üretici bir misyon yüklediği görülmektedir.

Kadı İsa es-Savecî Akkoyunlu sarayında hem tüm divan-ı â'lânın üyesi, hem de adli ve şer'î konularının görüşüldüğü divan-ı sadâretin başındaki en yetkili kişiydi. Hatta Sultan Yakûb, Kadı İsa es-Savecî'ye büyük hükümdarlık mührüne karşılık, tasdik (tevkî) yetkisini vermiş ve belgelerin o tasdiklemeden geçersiz saydırması yönetimde nerdeyse sultanın mevkîne ulaştığını göstermektedir⁶². Dolayısıyla Kadı İsa es-Savecî'nin elde ettiği bu mevki ve güç çoğu zaman İbrahim Gülşeni'nin yönetimdeki gücüne güç katarken, kadının aldığı bazı kararlara doğrudan müdahale edip, gerektiğinde itirazlar yapabiliyordu. Hatta bu itirazlar zaman zaman her iki tarafın karşı karşıya getirmekteydi. Özellikle Kadı İsa es-Savecî'nin suyurgallar ile ilgili aldığı kararlarda İbrahim Gülşeni kadını eleştirip, itirazlarını bildirdi. Örneğin Dede Ömer Rûşeni'nin vefat etmesinin ardından çocuklarına intikal eden arazilerden devlet hazinesi için vergi tahsil edildi. Ancak vergiler konusunda İbrahim Gülşeni'ye ulaşan şikâyetler doğrultusunda Kadı İsa es-Savecî ve Sultan Yakûb'a itirazlarını bildirdi. Bu itiraz sonucunda suyurgallar tekrar Ömer Rûşeni'nin çocuklarına verildi⁶³.

Yine Kadı İsa es-Savecî'nin İlhanlı dönemi uygulaması olan gayr-i İslami olarak gördüğü tüm vergileri kaldırıp, yerine mahalli soylulara yeni vergiler yükleyerek yeni bir sistem getirme gayretine karşı çıktığı görülmektedir⁶⁴. Kadı İsa es-Savecî Sünnî akideye uygun dört halifenin uyguladığı, geçmiş sultanların geleneği olan İslam hukukuna aykırı ve batıl sayılması fikri ile eski sistemin yeniden ıslahat edilmesini savunmaktaydı⁶⁵. Bu uygulamayı kabul etmeyen suyurgal sahipleri divana gelerek, karşı çıkmışlardı. Divanda yapılan tartışmalardan sonuç çıkmayıp, ülema, saadat ve fakirlerin inamları dikkate alınmayınca, yetmiş iki berat yazılıp yol haşlıklarını alarak eyaletlerine geri gönderildiler⁶⁶. İbrahim Gülşeni suyurgallar ile alınan kararların bazı kısımlarının çok sert uygulamalar olduğunu düşünerek itirazda

61 Zekeriye Işık, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Çizgi Yayınevi, Konya 2015, s. 40.

62 Minorsky, agm., s. 866.

63 Muhyî-i Gülşeni, *age.*, s.215.

64 Viladimir Minorsky, *agm.*, s.873.

65 Kazım Paydaş, *Ak Köyünlülük Devlet Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 452

66 Muhyî-i Gülşeni, *age.*, s. 117.

bulundu. Hatta Berdea bölgesindeki arklardan kendisine verilen suyurgalları devletin bütçesinin ciddi anlamda zorladığını düşündüğü için kabul etmeyip⁶⁷ seyyidlere ve ulemaya verilen suyurgalın kaldırılma kararına da itiraz etti. Gülşenî çözüm olarak hazine açığının dengelenmesi için hükümdarın, vezirin ve emirlerin kişisel gelirlerinin kısıtlanmasını önermekteydi. Başlarda onun bu önerileri kabul edilirken daha sonra göz ardı edildi⁶⁸. İbrâhim Gülşenî'nin alınan bu kararlara doğrudan itirazı ve Sultan Yakûb ile kurduğu iletişim sonucunda suyurgalların yeniden aynı kişilere verilmesi üzerine ferman yazdırıldı⁶⁹. John Woods'un da belirttiği üzere İbrâhim Gülşenî, Kadı İsa es-Savecî'nin yanında doğrudan yönetici konumunda saraydaki olaylara müdahale ederken, Sultan Yakûb'un saltanatının devamı için şer'î kuralların ve seküler yasa ilkesinin bürokrasinin üzerinde tutulması gerektiğini savunması Kadı İsa es-Saveci ile uygulamada karşı karşıya kalmasına neden olmaktaydı. Hatta Kadı İsa es-Saveci'nin bürokratik çıkarları ihlal edilmesiyle devletin karşı karşıya kalacağı sorunlara ve tehlikelere karşı Sultan Yakûb'u şahsen uyarmakta ve iktidarın ve gücünün devamlılığını korumaktan yanaydı⁷⁰. Ayrıca İbrahim Gülşenî'nin kamu malı ve düzenine, vergi alınma ve verilmesi usulüne suyurgalların dağıtılmasının doğacağı sonuçları fark etmesi ve bunlara kayıtsız kalmadığı da gözardı edilmemelidir. Öte yandan İbrâhim Gülşenî, bazı uygulamalarında Kadı İsa es-Savecî'ye karşı itirazlarını bildirirse de onu tarikat içerisinde tutup, yönetimde alınan kararların kendi denetiminden geçmesini sağlamakta başarılıydı⁷¹. Aynı zamanda saray içerisinde Şii meyilli müridlerin bulunması, onlara karşı Sünni- Halvetî öğretilerinin dikte edilmesi ve iktidarda güçlenmelerini sağlamaktaydı. Sadece Şii ve hetedoroks meyilli değil Akkoyunlu sarayındaki diğer güç odaklarına karşı da tedbir sağlamaktaydı. Nitekim İbrahim Gülşenî'nin Sultan Yakûb tarafından önemsenmesi ve divan üstü hareket etmesi, atamalara karışması vs. Akkoyunlu sarayının diğer güç odakları olan Türkmen aşiret reisleri, vezirler, mehd-i ulya vs. rahatsız etmekteydi, ona verilen yetkiler zaman zaman saray yönetiminde huzursuzluğa neden oldu. Bu durumdan en fazla

67 Muhyî-i Gülşenî, age., s. 239; Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilgi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Başkanlığı, S. 39, İstanbul 2006, s. 205.

68 Woods, age., s. 245.

69 Muhyî-i Gülşenî, age., s. 119; Paydaş, age., s.204

70 Chad G. Lingwood, *Politics, Poetry, and Sufism in Medieval Iran, New Perspectives on Jāmī's Salāmān va Absāl*, Brill, Leiden, Boston 2014, s. 93.

71 Sibel Çavuşoğlu, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 37-43.

rahatsız olan kişilerden birisi Sultan Yakûb'un lalası yanı zamanda kayınpederi ve vezirlerinden olan Süleyman Bey'di. Atamasını yaptığı bir valinin görevden alınmasında İbrâhim Gülşeni'nin sorumlu olduğunu öğrenince divanı terk edip, divan üyeliğini bıraktı⁷².

Aynı şekilde Akkoyunlu sarayında hanedan ve saray işlerini yürüten Sultan Yakûb'un annesi Selçukşah Begüm de İbrahim Gülşeni'nin divanda alınan kararları denetlemesi ve müdahalesinden rahatsız olanlardandı. Selçuk Şah Begüm'ün Uzun Hasan Bey'in ölümünün ardından oğulları arasındaki taht mücadelesindeki etkili fonksiyonu, süreç içerisinde aldığı kararlar ve uygulamalar da tasavvufi çevreler ve devlet içerisinde bulunan bürokratlar tarafından kabul görmemekteydi. Hatta saraydaki müdahalelerinden ötürü kaynaklarda musibet, felaket, sırtlan, gezende hatun olarak adlandırıldı⁷³. Bu nedenle Selçukşah Begüm ile yapılan şikâyetler direk olarak İbrahim Gülşeniye iletildi, onun da önlem olarak önce Uzun Hasan Bey'i, sonrasında Sultan Yakûb'u kadınların divan işlerine karışmasının doğru olmadığı konusunda zaman zaman uyardığı görülmektedir. Fakat şikâyetler İbrahim Gülşeni ve Selçukşah Begüm arasında anlaşmazlığı ve huzursuzluğa neden oldu. Bu şikâyetlerden birisi Tebriz Kadısı Şerefüddin'in tarafından İbrâhim Gülşeni'ye iletildi. Divandan çıkan bir karara Selçukşah Begüm'ün etkisi konusunda itiraz ederek, İbrâhim Gülşeni'ye şikâyette bulundu. Tebriz kadısı haklı bulan Gülşeni Uzun Hasan Bey'in adil olduğunu, bu karara razı gelmeyeceğini, kararın ehl-i garaz olanların oyu ile çıktığını, devlet adamlarının oyu ile çıkmadığını, valide ve onun gibi nâkısât hükmü ile olduğunu söyleyip itirazlarını belirtti⁷⁴.

Selçukşah Begüm ve İbrâhim Gülşeni'yi karşı karşıya getiren diğer bir konu ise Sultan Halil'in katledilmesinden sonra dul kalan eşinin Kadı Hasan'ın kardeşi Çelebi Hüseyin ile evlenmesi olayı idi. Selçukşah Begüm Akkoyunlu sarayında bulunan hatunların sadece nüfuzu kişiler ve hanedan üyeleri ile evlendirilmesi geleneğinin çiğnenmesine itiraz etti. Buna uymayan oğulları Sultan Yakûb, Yusuf ve Ali Mirza, Şehzade Mesih Mirza ile kengeş toplantısı yaptı, olayları değerlendirdikten sonra onlara "Bre gayretsizler bu ne iştir birraiyet benim gelinimle evlensin. Varıp ikisini de öldürelim" dedi. Söz konusu kengeş toplantısının yapıldığı akşam çiftilerin öldürme kararı alındı. Fakat durumdan haberdar olan Çelebi Hüseyin,

72 Muhyî-i Gülşeni, *age.*, s. 53-54.

73 Ebû Bekr-i Tihranî, *age.*, s. 348, Muhyî-i Gülşeni, *age.*, s. 108.

74 Muhyî-i Gülşeni, *age.*, s. 53-54.

İbrâhim Gülşenî'ye olayları anlatıp, yardım istedi. İbrahim Gülşenî, Kadı İsa es-Savecî ile görüşerek ona Uzun Hasan Bey'in kızını Şeyh Hasan'a verdiğini, aynı şekilde Karakoyunlu Cihanşah'ın da kızını Nimetullah'a verdiğini beyan ederek, bu idamın durdurulmasını talep etti. Gülşenî'yi haklı bulan Sultan Yakûb, çiftlerin idam edilmesinden vazgeçti ancak onların sürülmesine de sessiz kaldı⁷⁵. Burada eski Türk geleneklerinin uygulanması ile Şer'i İslami kurallarının uygulanması arasında oluşan bir sorun görülmektedir. Henüz yeni İslamiyeti benimseyen Türkmenlerin gelenek-şeriat arasında kalma sorunu yansıtmaktaydı. Selçukşah Begüm eski Türkmen yasa ve geleneklerinin sürdürülmesini isterken, İbrahim Gülşenî Akkoyunlu Devleti'ni Sünnî-Halvetî çizgide yeniden yapılandırma çabası ile ihya etmekteydi. Ayrıca Selçukşah Begüm'ün eski gelini ile Hüseyin Çelebi'nin evliliklerini feshetmek istemesinin bir sebebi de geleneğe aykırı olmasının yanında malve miras paylaşımı nedeniyle yapılan bir siyasi müdahaleydi⁷⁶.

Selçukşah Begüm'ün etkili olduğu diğer bir evlilik konusu da Akkoyunlu divanında tartışılan sorunlardan biri oldu. Bir kez daha İbrahim Gülşenî'nin bu olaylara doğrudan müdahil olduğu görülmektedir. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın amcasının kızı ile evlenen Akkoyunlu Selim Kethüda'nın evlilikleri divana taşındı. Türkmen geleneklerine uygun olmaması bahane edilerek, Selçukşah Begüm'ün evliliğin bozulması ve çiftleri ayırmak istemesi ayrıca Sultan Yakûb'u etkilemesi Akkoyunlu divanını ikiye böldü. Akkoyunlu sarayında görevli olan Eşik Ağası Veli Ağ çözüm olarak İbrâhim Gülşenî'nin yanına gelerek aracı olmasını istedi⁷⁷. İbrâhim Gülşenî, bu talep üzerine Sultan Yakûb'a bir mektup göndererek annesinin sözü ile hareket etmemesini ve ona karşı tedbirli olması üzerine uyardı. Söz konusu mektupta “Sen ki Hasan oğlu Ya'kûb'sın. Bil ki pâdişâhlar şer '-i şerîfün hâdimidür. Şer'a muhâlefet yümn değıldür. Eğer dünya vü ahiret sa'âdetin istersen, şer'-i şerîfe itâ'a teyleyüp ol hatunu zevcine teslim eyle ve nâkisâtü'l-'aklîte dîrine uyma ki Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve selem buyurur: (Kadınlara düşüncesini sorun, görüşlerine muhalefet edin) ki ol hatun sana mâmâdur; bilmeyüp senün mülkün elünden çıkarıp seni vebâle koymak ister. Eğer anlarun tedbiri ile “amel idersen, senün mülkünden çıkmak ve gitmek lâzımdur” diyerek⁷⁸

75 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 105-108; Kazım Paydaş, *agt.*, s. 89.

76 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 104-108; Sibel Çavuşoğlu, *agt.*, s. 72; Ayşe Atıcı Arayancan, “Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm yada Mehd-i Ulyâ: Selçukşah Begüm”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C 7, S. 20, 2019, s. 6.

77 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 147.

78 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s.147.

annesinin sözünü dinlemesini eleştirir ve onu bu konuda tenkit eder. Bu mektup üzerine Sultan Yakûb İbrâhim Gülşenî'ye cevaben “Tanrı abdalının emri ancak okun, itaat olunsun! dir. Katib-i divan Mevlâna İdris icharla okur. Sultana hayli şermendelik gelüpfî'l hâl Devlet Mama'ya âdem İrsal ider ki ol hatunı zevci ile şer'i-şerife göndere ve minba'dumûr-ı memlekete müte'allik bir nesneye karışmaya ve dir ki eğer karuşur isen, senin başuna Tanrı'nun belasını getürürem ki tanrı Tanrı Abdalı eyle hükmetmişdür. Pes cümle a'yan sultanun bu insafına insaf ideler ve badeh'ü cümlesi tarik-i adalete giderler”⁷⁹ şeklinde oldu. Dolayısıyla İbrâhim Gülşenî'nin sözünü dinleyen Sultan Yakûb kendisine gönderilen bu mektubu divanda okuttu ve validesine haber göndererek evli çiftleri kavuşturmasını ve artık devlet işlerine karışmaması hususunda uyardı⁸⁰.

İbrâhim Gülşenî, divanda alınan kararlar, devlet işleri gibi konularda müdahil olarak etkinliğini ortaya koyarken, tasavvuf erbabı olarak da Akkoyunlu sultanları ve devlet adamları üzerinde etkili oldu; başta sultanlar olmak üzere sarayda ve toplumda birçok kişi onun cezbe halinden etkilendi. Nitekim Sultan Yakûb döneminde istiğrak haline girip, elinde şarap şişesiyle çarşıda dolaşarak, melami hallere girdiği görüldü⁸¹. Tebriz halkı onu kafasına kuzu postu sarınmış, kendinden geçmiş, Tanrı ile hemhal olmuş, daha çok harabelerde, ıssız yerlerde ağlarken, kendisine bırakılan yemeği toplayıp, hayvanlara verirken görmeye başladığı ve onun bu melami halinin uzun sürdüğü kaynaklarda yer aldı⁸². Nitekim İbrâhim Gülşenî'nin bu halleri Sultan Yakûb'u da etkiledi ve kendisine her anlamda dost, güvenilir kişi, duacısı ve manevî güç, motivasyon unsuru olarak görmesine neden oldu. Bu nedenle de Sultan Yakûb askerinin maneviyatını güçlendirmek ve dua almak için seferlerde onu yanında götürdü⁸³. Mesela Ahıska Kalesi'nin kuşatması sırasında Sultan Yakûb ondan manevî olarak güç ve destek aldı, kaleyi ele geçiremeyince Kadı İsâ'ya “Şeyh'ten dua iltimas eyle, ola ki ka'lafet mola”⁸⁴ diyerek dervişten dua istedi. Kadı İsâ es-Savecî, İbrâhim Gülşenî'ye gidip, sultanın isteğini iletğinde “Şeyh Dede hazretlerinün rızasına mevkûftur. Hums'dan bir

79 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s.148.

80 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 148.

81 Muhyî-yi Gülşenî, *age.*, s. 59.

82 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s.19; Ayşe Atıcı Arayancan, “Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç: Dervişler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 87, Ankara, 2018, s. 89.

83 Azamat, agm., s. 302.

84 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 117.

nesne tayin eylen bu Cuma feth olunur"⁸⁵ dedi. Daha sonrasında İbrahim Gülşenî ve sultan kaleye doğru yürüdüler, fakat ilk aşamada başarı gösterilemedi. İbrâhim Gülşenî mahçup olup bir köşe çekildikten sonra Sultan'a "Sabr İdün feth bizimdir" dedi. Bir süre sonra kale ele geçirildi⁸⁶. Nitekim Muhyî'nin eserinde geçen "Yüce Allahû Teâlâ'nın inayeti, Resûlullahsallahûaleyhî ve sellemünmu'cizatu, şeyhün ve evliyanun himmeti ile kalenin feth olunduğu" sözünden de anlaşılacağı üzere⁸⁷ kuşatmada elde edilen başarı müritleri tarafından İbrâhim Gülşenî'nin kerametine bağlandı⁸⁸. Yine manevi açıdan Sultan Yakûb'a moral olacak sözler ve telkinlerde de bulunduğu başka bir olay ise Şeyh Haydar ile yapılacak seferde idi. Rivayete göre Sultan Yakûb, Şeyh Haydar'a karşı sefer hazırlığı esnasında Kübreviyye Tarikatı'ndan olan bir şeyh Kazvin'de Şeyh Haydar'ın üstün geleceğine dair ulemaya kerametlerde bulundu. Bu haberler üzerine Sultan Yakûb'un yardımcısı Kadı İsâ es-Savecî olayları İbrâhim Gülşenî'ye anlattı. İbrâhim Gülşenî ise eğer Şeyh Haydar başarılı olursa Halvetü tacını artık giymeyeceğini, yenilir ise de o şeyhin tacının başından çıkarmasını bundan sonra fitne ve fesada kimsenin cesaret etmemesini söyledi. Nitekim bu görüşmeden ve sohbetten 10 gün sonra Şeyh Haydar savaş meydanında yenildi ve öldürüldü⁸⁹. Yine 1482 yılında yapılan Memlûk - Akkoyunlu savaşı sırasında İbrâhim Gülşenî'nin manevi desteği olmuştur⁹⁰.

c. Sultan Yakûb Sonrası İbrahim Gülşenî

İbrâhim Gülşenî, Sultan Yakûb'un 1490 yılında vefatından sonra eski gücünü ve itibarını koruyamadı. Sultan Yakûb'un vefat etmesinden sonra evlatlarının yaşının küçük olması ve diğer hanedan üyelerinin iktidarı toplamaya gücü yeten bir adayın çıkmaması yüzünden Musullu, Purnak ve Bayındır gibi aşiret beylerinin hâkimiyet mücadeleleri yüzünden devlet sarsıldı⁹¹. Ortaya çıkan bu karmaşayı bastıran Sultan Baysungur büyük bir kutlama ile Tebriz'e getirildi ve saltanat tahtına oturtuldu.

85 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 117.

86 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 117.

87 Fatma, Akkuş, *Uzun Hasan Dönemi Akkoyunlu-Memluku Münasebetleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 134.

88 Himmet Konur, "Akkoyunlu Döneminde Tasavvuf", *Türkler Ansiklopedisi*, C 7, Türkiye Yeni Yıl Yayınları, Ankara 2002, s. 536-537.

89 Muhyî-yi Gülşenî, *age.*, s. 194-195.

90 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 19.

91 Ebû Bekr-i Tihrani, *age.*, 4; Kazvinî, *age.*, 525; Yahyâ Abd'ül-latif El-Hüseynî, Kavîni, *Lübbü't Tevârih*, haz. Seyyid Celaleddin Tehrani, Tahran 1314, s. 223.

Irak, Fars ve Kirman'ı hükmü altına aldı⁹². Sultan Baysungur zamanında kontrolü tamamıyla ele geçiren Musullu Sufi Halil Bey'in sert siyasi hamleleri yüzünden önce ihtilaf yapan Sultan Yakûb'un emirleri öldürüldü, daha sonra saraydaki devlet adamları ve diğer muhalifler ortadan kaldırıldı⁹³. Bunlar arasında ilk olarak baştan beri anlaşmazlık yaşadığı Kadı İsa es-Savecî'yi yakalatıp, Ordubazar'da astırmak oldu (1491)⁹⁴. Çünkü Sufi Halil Bey daha önceleri divanda alınan kararların yanında Kadı İsa es-Savecî'nin idaresi ve yaptırımlarından rahatsızdı. Dolayısıyla Sultan Yakûb'un ölümünden sonra Akkoyunlu sarayında kontrolü sağlar sağlamaz yaptığı ilk iş Kadı İsa es-Savecî'yi huzuruna çağırıp, Kadı İsa es-Savecî'yi tutuklatıp, öldürttü. Kadı İsa es-Savecî'nin yeğeni Şeyh Necmeddin Mesud'u vezirlikten azlettikten ⁹⁵ sonra Şiraz'da halka zulüm yapan, tamga vergisi haricî ve havşî vergileri kaldırma ve haksız suyurgallar uygulamalarından dolayı Kadı İsa es-Savecî'nin kardeşi Şeyh Ali Savecî'yi Tebriz'de öldürttü⁹⁶. Ayrıca Sultan Yakûb'un ölümünün hemen ardında İbrâhim Gülşenî ve müridlerinin evleri mühürlendi⁹⁷. Böylece Gülşenîye Tarikatı'nın Akkoyunlu devleti içerisindeki bürokratik ayağının tasfiyesi gerçekleştirilmiş oldu.

Bütün bu olaylar sonucunda İbrâhim Gülşenî, Sultan Yakûb ve Kadı İsa es-Savecî'nin arda arda ölmesinden dolayı saraydaki konumu sarsıldı. Kadı İsa es-Savecî'nin yerine atanan Molla Can, İbrâhim Gülşenî'ye yardımcılık teklif etmiş ise de O bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine Molla Can ve taraftarları Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin itaatsizlik yaptığını söyleyerek Sufi Halil Bey'e şikâyetçi oldular. Bu nedenle İbrâhim Gülşenî bir süre gözaltında tutuldu fakat zamanın önde gelen ülemaları sayesinde tekrar serbest bırakıldı⁹⁸.

Akkoyunlu yönetimine geçen Rüstem Bey zamanında ise İbrâhim Gülşenî beraberinde çok sayıda müridiyle hacca gitti (1495). Hac ziyaretinin ardından

92 Hoca Sadettin Efendi, *Tâciüt Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, C III, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 336

93 Gaffarî, *Tarih-i Cihan-Âra*, nşr. Hasan Neraki, Tahran 1334, s. 254.

94 Gaffarî, *age.*, s. 254; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2006, s. 595; Muşî-yi Kazvini Budak, *Cevahirü'l-Ahbar: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984*, haz. Muhsin Behrâm Nejdâd, Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran 1386, s. 38; İsfahânî-yi Kazvini, 2001:726; Muhyî-yi, Gülşenî, *age.*, s. 183-186.

95 Muşî-yi Kazvini, Budak, *age.*, s. 84-85; Gaffarî, *age.*, s. 38.

96 Muşî-yi Kazvini Budak, *age.*, s. 84.

97 Himmet Konur, *age.*, s. 113.

98 Himmet Konur, *age.*, s. 113; Azamat, *agm.*, s. 302.

Tebriz'e döndü ancak Şah İsmail'in birkaç yıl içinde Tebriz'i ele geçirmesi nedeniyle bölgeden ayrılmak zorunda kaldı ve ailesini de yanına alarak Diyarbakır'a gitti (1502)⁹⁹. Uzun yıllar Akkoyunlu sultanlarının himayesinde kalan İbrahim Gülşenî Akkoyunlu saltanatının sonlarına doğru çıkan kargaşa dolayısıyla Tebriz'den ayrıldıktan sonra önce Diyarbakır sonrasında Mısır'a gitti (1515). Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği sırada ona verdiği yerde bir tekke açıldı ve irşâd faaliyetine bu tekkede sürdürdü. Bir süre Mısır'da kaldıktan sonra oğlu Ahmedî Hayâlî ile birlikte Kanunî'nin davet etmesi üzerine İstanbul'a gitti (1528-1529)¹⁰⁰ ve birkaç sene sonra yine Mısır'a döndü beş yıl daha yaşadıktan sonra 1534 yılında Kahîre'de vefat etti ve oraya defin edildi¹⁰¹.

Netice itibariyle Gülşenî Tarikatı kurucu İbrahim Gülşenî, Akkoyunlu sarayında gerek bir halk tarikatının şeyhi, gerekse yönetici çevresinin güçlü ve saygı gören bir mensubu olarak özel bir yerde konumlandı. Sultan nezdinde ezilen halk ve şehirli sınıfların savunuculuğunu üstlenirken, saray bürokrasinin diğer etkin güçlerine karşı geliş bir duruş sergiledi. Devlet ricali nezdindeki itibarını çoğu kez halkın menfaatleri doğrultusunda kullanarak yöneticiler, meşaiyih ve halk arasında köprü oluşturmayı başardı. Yukarıda verdiğimiz suyurgal ve vergiler hususunda olduğu gibi yöneticileri adaletli olmaya, halka zulüm eden idarecileri doğrudan sultana bildirip, çözüm önerileri sunarak adaletin teminin de yardımcı oldu¹⁰².

Her ne kadar Uzun Hasan Bey ve Sultan Yakûb'u şeriata uygun adil bir yönetimi sağlayamamaları konusunda eleştirip, girişimlerde bulunsa da sultanların hakkını ve yönetsel otoritelerini korumaya çalıştı. Karşı çıktığı konular, kendisine gelen şikâyetleri yönetimin vicdanı olarak dinleyip, sultanları ehl-i Sünnet çerçevesinde yönlendirmeyi başardı¹⁰³. Bu olumlu ve himayeci yaklaşım Sultanların güven duymasına neden oldu hatta kendilerinin Halvetîliğe meyl etmesine neden olurken, hâkim oldukları coğrafyada tarikatın yayılmasına da müsaade edildi. Nitekim verilen örneklerde de görüldüğü üzere Akkoyunlu sultanları Halvetîlik-Gülşenîlik tarikatının şeyhleri için tekke ve zaviye inşa edip, zaman zaman dergâhlara gidip hayır duası alıp, seferlerde manevi güç ve müjdelere için başvurdukları önemli

99 Nihat Azamat, agm., s. 302.

100 Muhyî-i Gülşenî, *age.*, s. 332-333; Konur, *age.*, s. 131; Azamat, agm., s. 302.

101 Hocazâde Ahmed Hilmi, *İbrâhîm Gülşenî*, İstanbul, 1322, s. 4-8; Azamat, agm., s. 301-304.

102 Reşat Öngören, "Osmanlıda Süfîlerin Farklı Toplum Kesimleri ile İlişki Tarzları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 19.

103 Woods, *age.*, s. 51.

kişiler oldular, yine devlet ve siyasi işlerde de görüşlerine başvurular. Dolayısıyla sultanların bu yaklaşımı birçok devlet adamının, askerin ve halktan kişilerin Gülşeniye Tarikatı'na katılması ve intisap etmesine neden oldu. Özellikle İbrahim Gülşeni'nin ilmiye mensuplarından olan sarayda etkili iki kadı (Kadı Hasan ve Kadı İsa es-Saveci) ile kurduğu ilişki tekkedeki görevleri yanında devlet işlerini takip ve kontrolünü sağlamasına neden oldu. Devlet erkanî ve İbrahim Gülşeni arasında zaman zaman gerginlikler yaşansa da Sultan Yakûb'un ölümüne kadar Gülşeniye mensupları sarayda himaye edildi, sonrasında ortaya çıkan istikrarsız süreçte başta İbrahim Gülşeni ve ailesi olmak üzere devlet yapısı içerisinde tasfiyesinin gerçekleşti.

Halvetîlik-Gülşenilik her ne kadar Uzun Hasan Bey zamanında sarayda konumlanırsa da Sultan Yakûb babasına göre daha aristokratik İslami kültürü besleyip onları daha çok destekledi. Özellikle iktidarın siyasal-dinsel meşruiyetini sağlama yolundaki çaba içerisinde girmesi¹⁰⁴ Gülşeniye Tarikatı'nın ve İbrahim Gülşeni'nin konumlanmasını hızlandırdı. Sultan Yakûb'un yönetimine ideolojik destek sağlayan meşayih ve ülema sınıfı daha önceki yönetimlerde de olduğu üzere ihsanlar, kişisel dokunulmazlıklar, nakdi ve ayni armağanlar, köleler ve vergi bağışıklıklarıyla ödüllendirildi. Birçok sınıfın gözüne girmeye istekli olmasına karşın Sultan Yakûb, İbrahim Gülşeni ve hamilerinden, vezir ve siyasal danışmanlarından Uzun Hasan Bey'e göre daha çok etkilendi; bu iki grup arasında giderek artan çıkar çatışmalarında İbrahim Gülşeni'nin sultanla kurduğu manevi bağ vezir ve siyasal danışmanların söz hakkını elinden alırken, Gülşeniye Tarikatı mensuplarını daha kazançlı çıkardı. İbrahim Gülşeni'nin verdiği vaazlar ve şikayetler üzerine uyguladığı ve sultana itiraz söylemleri dikkat çekiciydi. Çünkü şeriat ve seküler yasa ilkelerini bürokrasinin üzerinde tutmaktaydı. Suyurgallar ile ilgili yaptığı itirazlarda olduğu gibi devlet gelirlerini arttırmak için dinsel kurumların mensuplarının dokunulmazlık ve bağışıklıklarını kaldırma ve ücretlerinden kısıntı yapımı tasarılarının önünü kesmek için doğrudan yönetici nezdinde müdahalede bulundu. Çözüm olarak hazine açıklarının dengelenmesi için hükümdarla vezirler ve askeri önderlerin kişisel gelirlerinden kısıntıya gidilmesini önermesi yine devletin ve sultanın otoritesinin korunma çabası idi. Fakat başlarda İbrahim Gülşeni'nin bu söylem ve öğütleri uygulanmakla birlikte daha sonrasında göz ardı edildi, hatta Kadı İsa es-Saveci'nin suyurgal uygulamalarından dolayı karşı karşıya gelindi¹⁰⁵.

104 Woods, *age.*, s. 243.

105 Woods, *age.*, s. 244.

Sonuç

Sonuç olarak, 15. Yüzyılda ortaya çıkan tarikatlardan Gülşenîyye Tarikatı din-devlet-tarikat üçgeninde devletin kontrol mekanizmasını divandan çıkan yasaları takip etmenin yanında manevi güçlerini kullanarak örgütlenmeyi ve yapılanmayı başarmış bir oluşumdur. Gülşenîyye Tarikatı kurucusu İbrahim Gülşenî, Türkmen aşiretler arasında çıkan karmaşık çatışmalarda arabulucuk, avam ve bürokratların şikâyetlerini dinleyen ve sultana iletmede devlet bürokrasi ve meşayih ilişkisi açısından dönem itibarıyla iyi bir örnektir. Çocuk yaşta geldiği Akkoyunlu sarayında hem tasavvufi kimliği hem de siyasi roller üstlenerek uzun bir süre etkili bir şekilde devlet yönetiminde söz sahibi olması ve ilerlemesi Akkoyunlu devlet yapısını çözmesine neden olurken, eski seküler inancın yerine şer'î kuralları yerleştirmeye çalıştı. Devlet idaresinde aldığı tarhanlık, nişancılık, elçilik vs. görevleri ile Gülşenîlik kimliğini de karatarak devletin menfaatleri doğrultusunda etkin kararlar aldırılmayı başardı. Devlet idarecileri ile kurduğu yakın ilişkileri doğrultusunda bazı zamanlar devlet adamlarının icraatlarını ve kararlarını eleştirip, tepki gösterse de kendisine bağlı olan müridlerini devlete bağlılıklarını sağlama politikası güttü. Ayrıca gösterdiği dini-mistik unsurlar ile devlet ricali yanında toplum ve yerel halk üzerinde oluşan gücünü ve nüfuzunu pozitif anlamda doğru kullanmayı bildi. Akkoyunlu sarayında verirler, mirzalar, aşiret beyleri arasında oluşan güç odakları arasında arabulucuk görevi üstlenirken, divanın denetimini elinde tutmaya çalıştı. Bunu yaparken Akkoyunlu sultanlarının makamını koruma gayreti gösterdi. Devlet yönetimindeki tecrübesi onun saray içerisinde siyasi, sosyal, dini ve hukuki birçok konuda etkili karar merciiine dönüştürdü. Akkoyunlu hükümdarlarının ona gösterdiği yakınlık ise kendi icraatlarını meşrulaştırma yolu olarak görmelerinden kaynaklı iken asıl amaçları şeriat ve tarikatı birlikte korumanın yanından adaleti sağlama gayesiydi. İbrahim Gülşenî tasavvufi görüşlerini ve anlayışını siyasi alana taşıyarak tekke-devlet ilişkisini güçlendirmeyi başardı ve tarikatını etrafında topladığı kalabalık mürit kitlesiyle sadece Akkoyunlu değil, Osmanlı, Memlûklü siyasetinde rol oynadılar hatta kendisinden sonraki halefleri tarafından Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkilerini sürdürdüler.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

Anonim, *Álem Ara-i Şah İsmail*, haz. Asgar Montazer Sahib, Şirket-i İntişarat-ı Ulum ve Ferhengi, Tehran 1386.

Budak, Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbar: Bahş-i Tarih-i İran Az Karakoyunlu Ta Sal-ı 984*, haz. Behram Nejad, Tahran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran 2000.

Câmî, Nureddin Abdürrahman, *Risale-i Münşeât*, Tashih: Abdul Ali Nur Ahrarî, İntişarat-ı Şebih-i El-İslam Ahmedcam, Tehran 1383.

Devvanî, “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan”, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgâh-ı Tehran*, nşr. İreç Avşar, S. 3/3, Danişgâh-ı Tehran, Tehran 1335.

Esterâbâdî, Hüseyinî-i Seyyid Hasan, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, nşr. İhsan İşrakî, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1366.

Gaffârî, *Tarih-i Cihân-Ára*, nşr. Hasan Neraki, İntişarat-ı Kitab Furuş-i, Tehran 1334.

Gülşenî, Muhyî-yi, *Menâkib-i İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

Gülşenî, Muhyî-i, *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı Aynü'l-Hayât Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2006.

Handmir, Emir Mahmud, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safavî -Zeyl-i Habib el-Siyer*, neşr. Dr. Muhammed Ali Cerrahi, Gostareh, Tehran 1369

Hoca Sadettin Efendi, *Tâciüt Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, C III, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

Hocazâde Ahmed Hilmi, *İbrâhîm Gülşenî*, İstanbul 1322.

Hulvî, Mahmud Celaleddin, *Lemâzat-ı Hulviyye Ez-Lemâzat-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Huncî İsfahânî, Fazullâh İbn Rûzbihân, *Tarih-i Álem Árá-yı Eminî: Şerh-İ Hükmrâni-yi Selatin-i Akkoyunlu Ve Zuhur-ı Safevîyân*, ed. M. E. Âşık, Miras-i Mektub, Tehran 2004.

İbn-i Bezzâz, *Safvetü's-safâ*, Mukaddime ve Tashih Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Meed, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî, Tehran 1994.

Kazvîni, Yahyâ Abd'ül-Latif El-Hüseynî, *Lübbü't Tevârih*, haz. Seyyid Celaleddin Tehrani, Tehran 1314.

Kazvîni, Muhammed Yusuf Vâleh-i İsfahânî-yi, *Hold-i Barin (İran Der Rûzgâr-ı Safevîyân)*, haz. Mîr Hâşim Muhaddis, Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar, Tehran 1372.

Kazvîni, Muhammed Yusuf Vâleh-İ İsfahânî-yi, *Hold-i Berîn (Târîh-i Timûriyân-Türkemenân)*, haz. Mîrza Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tehran 2001.

Kazvîni, Yahyâ Abd'ül-Latif El-Hüseynî, *Lübbü't Tevârih*, haz. Seyyid Celâleddin Tehrânî, Tehran 1314.

Tihranî, Ebu Bekr-i, *Kütüb-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Zâhedî, Şeyh Abdâl, *Silsiletü'n-Neseb-i Safevîyye*, İntişârât-ı İrânşehr, Berlin 1924

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akkuş, Fatma, *Uzun Hasan Dönemi Akkoyunlu-Memluklu Münasebetleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Arayancan Atıcı, Ayşe, “Akkoyunlu Sarayında İdari ve Manevi Güç: Dervişler”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 87, Ankara 2018, s. 89-103.

Arayancan Atıcı, Ayşe, “Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm yada Mehd-i Ulyâ: Selçukşah Begüm”, *Azarya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C 7, S. 20, 2019, s. 1-11.

Arjomand, Said Amir, “Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşknlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)”, çev. Namiq Musalı, *Cappadocia Journal History And Social Sciences*, çev. Namiq Musalı, C 7, Ahlen, 2016, s. 160-195.

Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C XXXIX, Ankara 1999, s. 535-563.

Azamat, Nithat, “İbrâhim Gülşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 21, İstanbul 2000, s. 301-304.

Ceylan, Semih, “Halvetîyye, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceylan, İSAM, İstanbul 2015.

Çavuşoğlu, Sibel, *Menâkab’ı İbrâhîm-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî’ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

Felsefi, Nasurullah, *Zindegan-i Şah Abbas-ı Evvel*, İntişarat-ı Alemlî, Çaphane-i Maharet, Tahran 1358.

Hikmet, Ali Asgar, *Câmî Hayatı ve Eserleri*, çev. M. Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Hinz, Walter, *Hasan ve Şeyh Cüneyd XV.Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Teyfik Bıyıkçoğlu, TTK, Ankara 1992.

Işık, Zekeriye, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Çizgi Yayınevi, Konya 2015.

Kara, Mustafa, “Gülşeniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 16, İstanbul 1996.

Kılıç, Rüya, “Osmanlı Devleti’nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)”, *OTAM*, C 15, Ankara 2004, s. 209-226.

Konur, Himmet, “Akkoyunlu Döneminde Tasavvuf”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 7, Türkiye Yeni Yıl Yayınları, Ankara 2002.

Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî -Hayâtı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

Kurry, Jojn J., “Home Is Where The Shaykh Is”: The Concept Of Exile İn The Hagiography Of İbrahim-i Gülşenî”, *Al-Masaq İslam And The Medieval Mediterranean*, C 17, No. 1, 2005, s. 49.

Lingwood, Chad H., *Politics, Poetry, And Sufism İn Medieval Iran, New Perspectives On Jâmî’s Salâmân va Absâl*, Brill, Leiden – Boston 2014.

Lingwood, Chad H., “Câmî’nin De Kibleli Olamaz, Tebrîz’den Başka Bir Yer”: Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendilik”, *Sufi Araştırmaları*, çev. İlker Külbilge, C 8, S. 5, 2017, s. 153-166.

Lingwood, Chad H., “Trading Pearls For Beads, Jamis Qasidas İn Praise Of Sultan Ya’qub And Their Significance To Aq Quyunlu History” *Jami İn Regional Contexts*, ed. by Thibaut d’Hubert and Alexandre Papas, Brill, Leiden – Boston 2019.

Macit, Muhsin, “Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I”, *Erdem*, C VII, S. 20, 2002, s. 519-529.

Minorsky, Viladimir, “Akkoyunlular ve Toprak Reformları”, çev. Cüneyd Kanat, *Bellekten*, C. LXII, S. 235'ten Ayrı Basım, TTK, Ankara, 1999.

Öngören, Reşat, “Osmanlıda Sufilerin Farklı Toplum Kesimleri ile İlişki Tarzları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 9-22.

Paydaş, Kazım, “Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, *Bilgi*, S. 39, İstanbul 2006, s. 195-218.

Paydaş, Kazım, *Ak Koyunlu Devlet Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Sümer, Faruk, “Akkoyunlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, İstanbul 1989, s. 273-274.

Tavukçu, Orhan, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, 10601dede-Omer-Rusenipdf.Pdf son erişim tarihi: 10.02.2022.

Uzun, Mustafa İsmet, “Dede Ömer Rûşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 9, İstanbul 1994, s. 81-83.

Woods, John, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993.

